

Др Коста Милутиновић

Песнички лик Симе Пандуровића

Међу именима српских песника, који су ушли у књижевност на самом почетку XX века, видно се истиче име Симе Пандуровића. Он је започео да пише стихове још као ученик виших разреда гимназије. Писао је песме, са краћим или дужим прекидима, целог живота, а последњу песму (**Највернијој**) издиктирао је својој супрузи са болесничке постеље, физички ороноу и слеп, али духовно још потпуно свеж; она његова последња песма, објављена у првом двоброју **Браничева** за 1960. угледала је светлост дана свега месец дана пред његову смрт. По својим песничким емоцијама и уметничким квалитетима, она нимало не заостаје за његовим ранијим високим поетским остварењима.

Као стваралаштво свих правих песника, тако је и поезија Симе Пандуровића израз и одраз своје друштвене средине и свога времена. Песник се формирао у Србији у доба последњих Обреновића, њихових државних удара и дворских скандала, укидања устава и политичке реакције, буна и атентата, династичких прогона и промена на престолу, када је друштво — политички развој земље често био кочен и спутаван од назадних снага, које су држале државно кормило у својим рукама. То објашњава песимизам првих Пандуровићевих песама, објављених у **Покрету**, омладинском часопису, који је с друговима уређивао 1902, затим у **Књижевној недељи**, литерарном листу, који је са својим песничким сабратам Владиславом Петковићем — Дисом уређивао 1904 — 1905. А када се у Мостару, у издању Кисићеве **Мале библиотеке** (1908), појавила прва Пандуровићева збирка, са карактеристичним насловом **Посмртне почести**, тадашњи водећи српски књижевни критичар Јован Скерлић оштро ју је напао у свом познатом полемичком чланку **Једна књижевна зараза**. По Скерлићу, Пандуровић је „безусловни песимист каквог ми до данас

нисмо видели...“ Његов болестан и болеснички песими-зам потиче „из декадентске поезије трулежи“. Скерлић, протагониста здравог стваралачког оптимизма и проповед ник борбене, националне енергије, нарочито се окупио на Пандуровићеву ванредно духовиту и рафинирану песму **Светковина**, визију двоје драгих, који су „сишли с ума у сјајан дан,“ и који се, у дугим белим кошуљама, шетају у парку луднице, „где болнички се мирис шири јак...“ Ова песничка визија ишла је Скерлићу на нерве, он је пао у јарост, превидео је њено високо уметничке квалитете и узвикнуо с огорчењем:“ И ето, где падосмо у чисто безумље! То је крајња тачка до које се у српској књижевности дотерало у трци за оригиналношћу, за ретким и јаким сензацијама и неочекиваним ефектима... За нас су то месечарске халуцинације и врућична бунцања... литераторско глума чење, стара књижевна мистификација...“ И тако даље. И томе слично.

По
ве
ља

Међутим, није прошло ни годину дана после овог Скерлићевог и једностраног суда, а већ се о Пандуровићевој поезији почело судити мирније и објективније. Нико други него Богдан Поповић одао је младоме песнику највеће признање: одабрао је из његове прве збирке, коју је Скерлић онако оштро критиовао, две песме и уврстио је у своју познату **Антонологију новије српске лирике**, која је од 1910. до данас доживела десет издања и остала најрепрезентативнија антологија српске поезије. Богдан Поповић је уврстио у своју **Антонологију** и Пандуровићеву **Светковину**, коју је Скерлић најоштрије напао, и песму **Ми, по милости божјој, деца овога столећа**, која је по својим мислима и осећањима исто тако „морбидна“ и „декадентна,“ и за које Скерлић исто тако није имао афинитета као ни за **Светковину**. Пандуровићеви „жалосни оци немогуће деце“, који су, „млада и увела лица“, пала под утицај алкохола, „друкчијег, грубог, могућег суверена“, који „тупи живе“ и „руши наду на чисту љубав будућих времена“, изазвали су Скерлића у тој мери да је као какав средњовековни папа бацио анатему на Пандуровићеву поезију, а нешто доцније истим аргументима и на Дисову поезију, у свом чланку **Лажни модернизам у српској књижевности**. Дисова поезија била је прожета истим песимистичким осећањима, појавила се у исто време и имала исте емоционалне и психолошке корене као и Пандуровићева поезија.

Објективност захтева да се констатује да је и сам Скерлић доцније увидео да се тешко огрешио не само о Пандуровића, него и о нашу поезију, када је изрекао онако неправичан суд о првој збирци овога даровитог младог песника, који је већ својим првим стиховима скренуо пажњу на свој оригинални стваралачки таленат и снажно наговестио висок успон. Скерлић, који је с разлогом поздравео срдачном добродошлицом појаву Алексе Шантића и Вељка Петровића, дочекао је прве збирке и Дису са злом вољом и тешким неразумеванјем. Али, док је овај грех пре-

ма Пандуровићу донекле исправио својим приказима његове друге збирке **Дани и ноћи** (1912) и увођењем у своју **Историју нове српске књижевности** (1914), Скерлић није одао признање и талентованом Дису, којег није уопште унео у своју **Историју**, док је у њу унео читав низ песника мањег значаја и слабије вредности од Диса. Говорећи о Пандуровићу, Скерлић је знатно ревидирао свој ранији неповољни суд и поштено признао да је он „песник богатог душевног живота“, да је његов ранији „тежак болнички песимизам преливао у вишу филозофску резинацију и у дискретну меланхолију“ и да његова поезија у све јачој мери „постаје природнија, већма човечанска, ближа“.

Мање је познато, али врло карактеристично да је Пандуровић својом другом збирком песама **Дани и ноћи** (1912) утицао не само на наше тадашње младе песнике, што је сасвим разумљиво, него и на шире слојеве наше студентске и средњошколске омладине уочи првог светског рата, и то не само у Србији, него и у осталим јужнословенским земљама, и између осталог и на Младу Босну, илегалну организацију младих револуционара са широким национално-ослободилачким програмом и далекосежним југословенским концепцијама. Према истраживањима Ивана Димитријевића, Пандуровић је овом својом збирком утицао и на самога Гаврила Принципа. Сачуван је примерак збирке **Дани и ноћи** са Принциповим својеручним потписима и карактеристичним маргиналијама. У свом чланку **Сима Пандуровић и Гаврило Принцип**, публикованом још 1928, Димитријевић је изнео низ занимљивих појединости. Према његовим истраживањима, Принцип у својој примерку Пандуровићеве збирке није оставио ниједну белешку, којом би изразио своје одушевљење израженим мислима и емоцијама. „Осамнаестогодишњи гимназиста није се осећао и довољно речит да повлађује. Њему се просто допала поезија Пандуровићева, и он је слабије или јаке, лакше или одлучније подвлачио стихове који су му се свидели, који су у његовој младалачкој, меланхоличној и у исти мах револуционарној души будили адекватна осећања.“

Прелиставајући Принципов примерак Пандуровићеве збирке, Иван Димитријевић је застао са чуђењем код песме **Доситеј**, изненадио се да је и та песма обележена и нарочито подвучена, и дао је овакав коментар: „Чудновато, као контраст овоме, Принципу се несумњиво јако допала једна потпуно ведрог песма из ове збирке **Доситеј**, са својим поднасловима: **Вера, Живот, Истина**. Да ли је његов чист и невин песимизам, још неподивљао разочарењем и годинама, одао пошту једном позитивном делаоцу као што је био Доситеј, око чије је главе Пандуровић својим стиховима успео да оцрта светитељски ореол?“

Овај Димитријевићев коментар не би се могао прихватити, јер не одговара правом стању ствари. Пре свега,

Пандуровић уопште није ни покушавао да око Доситејеве главе „оцрта светитељски ореол“. Одличан зналац српске и југословенске књижевне и културне историје, Пандуровић се радо одазвао Скерлићевом позиву да за Доситејев број **Српског књижевног гласника**, поводом стогодишњице његове смрти (1911) напише песму у славу Доситеја. То није била обична пригодна песма многих наших тадашњих песника. То је била инспирисана визија живота, рада и значаја првог српског модерног књижевника и народног просветитеља, првог министра просвете у првој устанничкој влади Карађорђевој Србије, оснивача Велике школе у Београду и једнога од утемељача и градитеља наше нове, народне културе. Пандуровићева апотеоза Доситеју састоји се из три мајсторски исклесана сонета. У првом сонету (**Вера**) песник је евоцирао лик младог хоповског монаха, који је у својој манастирској ћелији „сјајним оком у даљину глед’о“ и снивао свој велики сан. У другом сонету (**Живот**) песник је оцртао лик овога нашег великана, који се „развијао на ветру слободе.“

По
ве
ља

*И народу, ком се из борбе и крви
Будућност лепша почела да јавља,
Он је био зора, син велики, прзи,
Гласник слободе, истине и здравља.*

*Учитељ, песник, просветитељ своје
Народу, он је проводио дане
у бурном, тешком, злом времену томе*

*у раду, с вером из младости ране,
усред мучних дана и борбена јека.
Он је био дете свог великог века.*

У трећем и завршном сонету (**Истина**) песник је оживео лик седога Доситеја, који је своју старост проводио мирно „с осмехом мудраца и весело вазда“. На крају живота, осећајући да му се смрт приближује, он је знао „и морао знати“:

*Да ће му прошлост и будућност бити,
И да ћеће општа и вечита рака
И траг славног, плодног живота му скрити;*

*И да ће, и даље, као светла трака,
Сијати траг благи његових идеја.
Мирно леже кости старог Доситеја.*

Као што се види, нема у овим Пандуровићевим стиховима ни легенде, ни мистике, ни матифизике. Није песник исплео око Доситејеве главе „светитељски ореол“ — као што је то произвољно тврдио Иван Димитријевић,

него је дао његов веран, инстински, дубоко човечански лик, посматран и сагледан кроз песничку призму и историјску перспективу. Гаврило Принцип је то инстинктивно осетио и зато му се Пандуровићева песма нарочито допала, поред толиких других лепих и значајних песама у његовој збирци. Осим тога, и Сима Пандуровић и Гаврило Принцип видели су у Доситеју родоначелника јужнословенске мисије, и то је још више допринело да се младом босанском револуционару ова песма толико свидела.

Од свих Пандуровићевих песама у овој збирци Принцип се, према Димитријевићевим подацима, највише одушевио песмом **Данашњица**. Принцип је обележио прво ове стихове:

*О, како гуши, ко несносна стега,
Тај живот где се лаже, пузи, плаши
Свачега што је светлије и јаче.*

Затим у истој овој песми, Принцип је два пут подвукао ове снажне и карактеристичне стихове:

*И не створимо л' ништа сами собом,
Завршићемо бар јад ових дана:
Бићемо, ипак, темељ својим гробом*

*Новом животу, без данашњих мана,
Бољем животу што бар нечем води:
Ако на часном миру оно рату,*

Ако не срећи, а оно слободи...

Када је резао, као вајар длетом у мрамору, ове крепке стихове, Пандуровић вероватно није ни слутио да ће они допрети и до руку једног младог изгнаника из Босне, искљученом из свију школа и протераном из његове поробљене отаџбине, политичком емигранту у Србији, члану тајне револуционарне организације Млада Босна, младићу који ће читати његову збирку и који ће застати код ових упечатљивих стихова, замислити се и два пута их обележити својом младом, узбуђеном руком.

Најзад, у песми **Немир мртвих**, као са неким интуитивним предосећањем великог догађаја, млади босански револуционар је обележио карактеристичан стих: „Моје силе младе живе животом старог робијаша.“ Гаврило Принцип је можда већ 1912. носио у себи мисао да ће своју младост завршити на робији.

Не упуштајући се ни у каква произвољна нагађања и сувише смеле претпоставке, једно се може констатовати без сваке сумње: није Сима Пандуровић никада био саможиви, егоцентрични песник, који је осећао и певао само своје личне болове и своја интимна супротстављања једној тешкој стварности, која је својом оловном тежином

спутавала прегнућа и стремљења читавог једног народа. Док је својом првом збирком песама, **Посмртним почастима**, дао драгоцен прилог српској рилици, дотле је својом другом збирком, **Данима и ноћима**, дао шири замах и израз својим осећањима незадовољства и огорчења сивом и неодољеном друштвено-политичком стварношћу и нестрпљивом нових омладинских генерација, које су одлучно захтевале да Србија и Црна Гора поведу активнију политику у решавању балканског питања.

Исте године, заједно са читавом својом генерацијом, и Сима Пандуровић је узео активно учешће у балканском рату, осетивши непосредно, на самом извору атмосфере рата, са свима плимама и осекама, одушевљењима и боловима. Одроз и израз ових ратних расположења дао је Пандуровић у низу снажних родољубивих песама: **Зора на дања**, **Војнички растанак**, **На кумановском разбојишту**, **Ноћ слутње**, **На пољима марним прохујале битке**, **Рањеници из 1912**, **Цвеће овога пролећа**. Када је реч о овим песмама, просто се намеће паралела између Пандуровићевог **Војничког растанка** и песме Војислава Илића — млађег **Војничко писмо**. Обе су песме родољубиве и обе инспирисане скоро истоветном тематиком, али је међу њима огромна разлика: док су у првој песми родољубива осећања изражена дискретно и отмено, у нагвезштајима и наслућивањима, у другој знатно преовладају националистичке фанфанораде и срачунати емоционални и психолошки ефекти. Док се у Илићевим патриотским песмама види само романсичарски идеализирано лице српских победа, дотле се у Пандуровићевим родољубивим песмама даје сагледати болно наличје рата са свима његовим последицама. Тако, на пример, у импресивној песми **Рањеници из 1912**. Пандуровић пева са разумљивим болом и горчином:

*Сад вас носе тужно, а нико вас неће
Спомињати некад, колико удања!
На носила ваша сад бацају цвеће —
Последњи и први знак општег признања.*

*Проносе их тужно, побијене лаве,
Кроз невес'о сумрак, расплакан и бео,
Крваве јунаке без награде, славе;
А трагична језа свет пролази цео.*

Песникова предвиђања убрзо су се обистинила: после завршених балканских ратова, радикалска влада Николе Пашића заборавила је да реши инвалидско питање, али је у Македонији одмах започела да води своју реакционарну политику, да насилно однорођује македонско становништво и да га свим могућим средствима тера у редове једино спасавајуће Радикалне странке, док су инвалиди из балканских ратова, „осветници Косова“, били принуђени да просе.

За време првог светског рата Пандуровић је остао у окупираној Србији, али је због једне своје изјаве прво затворен у Ваљево, а затим интерниран у Болдогасоњу и Нежидер, где је остао до краја рата. Од интернираних Срба поумирало је је девет десетина од разних болести и глади. На гробљу у Нежидеру вероватно се још и данас налазе сачувани Пандуровићеви стихови овим заборављеним ратним жртвама. У току рата Пандуровић је написао свега једну родољубиву песму, **Београд у ропству**, изванредно снажну и дубоко проживљену:

По
ве
ља

*Окада те нисам видео, мој Граде
На ставама мирним Дунава и Саве,
Где сам своје дане проводио младе,
Дане првих снова, љубави и наде.*

*Сурова је бура преко твоје главе
Прегрмела с бесом свирепости следе,
Уништиле с мржњом твоје ноћи плаве,
Пролећа, лета и јесени лепе.*

*Док уморне душе, без среће и наде,
У немирном сну се растају од света
Срамоте и ропства, мој поносни Граде,
Дух слободе твојим улцима шета.*

*И обиће жртве што се у сну снаже
Надом на слободу; и кад осмех стидљив
Прве зоре сине на оне што траже
Хлеба, — он је мин'о покрај мртве страже
Бесмртан и миран, поносан, невидљив.*

У раздобљу између два рата Пандуровић је дао релативно мањи број песама него раније, али су оне још виших уметничких квалитета. Међу њима има лирских и родољубивих, мисионих и социјалних, политичких и историјских. Најмање су познате његове политичке песме, објављене у опозиционом недељном листу **Прогрес**, који је излазио у Београду, у Пандуровићевој редакцији, 1920 — 1921. Овај лист стајао је на опозиционој грађанској левици и оштро је критиковао тадашње радикалске режиме Стојана Протића, Миленка Веснића и Николе Пашића, огрезле у корупцији, полицијској самовољи и политичкој реакцији. То је време лутања и тражења, оштрих борби између централиста и федералиста, између великосрпских хегемониста, који су хтели Велику Србију под доминацијом београдске чаршије, и демократских елемената, који су се борили за Југославију једних и равноправних југословенских народа. То је доба, које је претходило доношењу Видовданског устава, монархистичког, централистичког и

хегемонистичког, који ће изазвати опште незадовољство широких радних маса свих југословенских народа.

У тој психози тешких унутрашњих противуречности, огорчених међустраничких сукоба, оштрих класних и идеолошких борби, написао је Сима Пандуровић неколико снажних политичких и сатиричних песама, у којима је крепко шибао и духовито демаскирао цео тадашњи друштвени поредак. Једна од ових његових песама, можда најкарактеристичнија, **Срећно доба**, рељефно оцртава и пластично евоцира основне контуре читавога тога времена на судбоносној раскрсници, када су кривоумни политичари и одавно преживели државници Пашићевог окамењеног менталитета ударили темеље новој југословенској држави после првог светског рата. Пандуровићева песма у целини гласи:

*Настало је срећно доба:
Наде су нам у гроб легле;
А врх њиног свежег гроба
На зараду ћифте прегле.*

*Настало је срећно доба,
Кад се углед кесом мери;
Кад је народ роб до роба,
А благују лицемери.*

*Настало је дивно доба
Кад кринови славе вену,
А цветају грех и злоба,
У брлогу нечувену.*

*Настало је царско време
Достављача и штијуна,
Кад савести тужно неме
О патњама милиона*

*Јунаци нам мртви леже;
За судбу нам и не знају;
А врх њине тужке свеже,
Издајнице табанију.*

*Настало је златно доба,
Кад се цена ствари мења;
Кад је скупа свака роба,
Сем савести и поштења.*

*Сред порока гнусна, ружна,
И звезде се нада гасе.
Отаџбина наша тужна *
Распада се... распада се...*

Од посебног су интереса и Пандуровићева песме за историјском тематиком, најалост малобројне, али ванред-

но интересантне. Од свих аших модерних песника Пандуровић је имао можда најдубље развијено осећање за историску прошлост и он је увек на високоуметнички начин, оживљава минула збивања, евоцирао људе и догађаје из давно прохујалих векова. Довољно је навести само два конкретна примера. У песми Теодора песник је пластично оваплотио лик некадашње циркуске играчице, доцније чувене византијске царице, супруге императора Јустинијана Великог, њен бурни живот, њена дизања и падања, њене тешке унутрашње противуречности и атмосферу читавога тога доба. У песми Обилић песник је рељефно оживотворио, са свима карактеристичним специфичностима, лик једне од највећих фигура српске средњовековне историје. Треба само упоредити Пандуровићеве евокације наше далеке прошлости са истовременим Дучићевим песмама са историјском тематиком. Обојица велики песници и прворазредни уметници, они се битно разликују по својим интуитивним назирањима и уобличавањима српске средњовековне прошлости. Пандуровић даје живе људе од крви, меса и костију, са људским страстима и слабостима, само потенцирано, али увек држећи се веродостојних историјских извора. Међутим, Дучић у већини случајева прелази у легенду, у мистику, у култ српских царева и краљева, рашких, зетских и дубровачких племића, велможа и госпара. Дучићеве принцезе и маркизе имају у себи поезије, али немају људски истинитих, човечанских особина. Дучић их је подигао са земље у безваздушне регионе, у свет фикција и химера. Пандуровићеве средњовековни ликови остају на земљи, међу људима, са свима човечанским слабостима и страстима, али дати су карактеристичним специфичностима и живим колоритом византијског и српског средњег века.

Пре неколико година, у завршној фази свога стваралаштва, Пандуровић је испевао ванредну песму **Родна груда**, за коју је Божидар Ковачевић, један од најдубљих тумача његове поезије, с разлогом рекао да показује „једну зрелост његова духа, један песнички дар првога реда, једну унутарњу везу мисли, осећања и израза који су доказ да је његово песничко дело вечито и да ће трајати колико и језик којим је написано“. У тој песми, која представља, у неку руку, Пандуровићев песнички тестаменат, он казује велику реч да на крају „кад човек не жели више да се бори“, „кад све бива једно, јер се све прегори“, „кад су сви видици сиви“ — „једна лепа нежност још у нама живи“:

*Нежност према земљи и родноме крају
Чијим нам је дахом дух некада плењен,
Где и сада звезде истим сјајем сјају,
Исти ветар дува, плодан, неизмењен,
Исте шуме, цвеће и мириси трају...*

*Само једна љубав не чили у пари
Пролазности; само једна се не мења;
Само своја земља не лежи у бари
Досаде, и поред свију искушења
Све се више воли што се већма стари.*

Оваквим својим високим песничким достигнућима Сима Пандуровић је ушао у ред најзначајнијих модерних песника не само српске књижевности, него и читаве наше заједничке југословенске литературе. Још 1918, када је Друштво хрватских књижевника у Загребу издало његову запажену збирку **Оковани слогови**, Пандуровић је признат као песник од општејугословенског значаја. О његовој поезији писали су са признањима не само многи српски, него и хрватски и југословенски књижевни критичари и есејисти: још пре првог светског рата А. Г. Матош, а поводом појаве **Окованих слогова** Иво Андрић у **Књижевном Југу**; Андрија Милчиновић, у загребачком **Савременику**; Стјепан Пармачевић, у **Ријечи**, и други. О Пандуровићевој поезији писало се и у књижевним часописима у Словенији, Истри, Далмацији, Босни и Херцеговини, Војводини, Црној Гори, Македонији, широм Словенског Југа. Поједине његове песме преведене су на стране језике од разних преводаца, који су улагали велике напоре да његову сложу филозофску мисао и његове дубоке песничке емоције што адекватније пренесу и на друге језике за антологије југословенске поезије, које се не дају ни замислити без његових песама.

По својим многобројним и значајним поетским остварењима Сима Пандуровић спада у ред највећих модерних песника српскохрватског књижевног језика а његова лирика међу врховне вредности југословенске поезије.